

STURM LÁSZLÓ

KRÚDY GYULA: *TÉL*

A *Tél* Krúdy egyik kevésbé ismert elbeszélése. Az *Új Idők* 1913. január 19-i számában jelent meg, először a Krúdy Gyula *Magyarország aranykertje* (Móra, 1985) közölte újra.

Egy – kevés cselekményét erős hangulatisággal ellensúlyozó, a realisztikusság talaján mindvégig megmaradó – 3–4 oldalas írás. A meg nem nevezett – de a Szindbád elbeszélések címszereplőjével rokonítható – elbeszélő meséli el egy ifjúkori élményét, mikor elaludt a vonaton, nem szállt át, és egy ismeretlen határszéli városkában kötött ki a hegyek között, ahol a hóesésben minden olyan régiesnek, egyúttal vonzóan kedvesnek mutatkozik. (A leMBERGI vasútvonal említése a mai Kárpátalját valószínűsíti.) A hasonlatok, megszemélyesítések, a múlt idő jelenbe váltásai, a motívumrendszer (gyermekkor, mese, ünnep, a patinás magyar középkor patriarkalitása), a mondatok ritmusa, sőt versszerűvé szervezett hangszimbolikája (a „hull a hó” ismétlése) kedélyé mélyíti és több szinten, a líraiságon túl is értelmezhetővé teszi a látszólag egy utazás leírásában kimerülő történetet. Egyben Krúdy gyakran visszatérő témáját, a periféria mibenlétét, jelentőségét firtató kérdést is elvezeti az egyik lehetséges végpontig. A periféria szerepe – mely a nagyváros–vidék ellenpár egyik alesete – az írónál minden árnyaltsága mellett egy alapvető kettősség köré szerveződik. Az isten háta mögötti hely egyrészt a züllés alkalmá. A rafinált, cinikus városi erkölcs könnyedén élhet vissza a helyiek naivságával, tapasztalatlanságával, jóhiszeműségével és elvágódásával, ezt legjobban talán a *Szindbád titka* példázza. A kétes hírű nőkkel lebonyolított találkáknak szintén megfelelő helyszíne lehet a mindennapi

ismeretségektől távoli vidék (*Szindbád az állomáson*). Másrészt a modernizálódásból többé-kevésbé kimaradó, a hagyományos értékeket még fenntartó közösségek alkalmat adhatnak a nagyvárosi élet iramából, kínzó viszonylagosságából való kilépésre, az igazinak látott magyarsághoz, közösséghez, életmódhoz történő visszatérésre (ha ez sokszor csak ábránd marad is). A *Tél* ennek az utóbbi vonulatnak az egyik legharmonikusabb, az irónia által kevésbé kikezdett darabja. A perifériát mint a már-már idilli meghittség lehetőségét mutatja be.

A megvalósult idilliség nem megy szembe a valóságismerttel, hanem azzal együtt bontakozik ki. Például a határszélre, a több nemzet együttélésére mutat – a természetesnek vett, külön nem jelölt magyar jelenlét mellett – a lengyel öltözetű vadásztársaság felbukkanása, az orosz jelleg hangsúlyozása, a szegény, vallásos tót és a könyvek közt álmodozó zsidó lány megjelenése. Szociológiai pontosságú látélet az egykori keleti felföld etnikai viszonyairól, jellemzőiről (persze, ha hozzávesszük, hogy a tót itt az általában vett szlávot képviselheti, tehát akár a ruszinra is átvihető). Közismert például, hogy többnyire ez a táj volt a korban a zsidó bevándorlás első állomása, ami sok feszültséget gerjesztett. Jellemző azonban az elbeszélés világára, hogy a nemzetiségi kevertség nem feszültségként, hanem harmonikus együttélésként jelenik meg benne. A különbözőség mint sokszínűség, összhang mutatkozik meg. És mindez nem válik a valóság megszépítésévé, mert ugyan csak részigazságra támaszkodik, de a középkor elevensége megidézheti a magyar hungárustudat, szentkoronatan virágkorait, így részben hitelesítve a felemássá bonyolódott jelen eszményítő felfogását. De még ennél is lényegesebb, hogy itt egy lélekállapot kivetüléséről is szó van, sőt, talán elsősorban erről van szó, tehát a külvilág egy kedélyállapot kivetüléseként igazolódik.

A valós utazás elbeszélése, ismétlem, könnyen átfordítható egy lelki út, egy tudatállapot-változás rajzába. Ráadásul úgy gazdagodik az értelmezés újabb szférákkal, hogy az elsődleges sík, a cselekmény realitása sem sérül.

Mielőtt a szimbolikus-lelki értelmezés jogosságát a szöveg elemzésével valószínűsítém, érdemes egy kitérőt tenni. Egy érdekes párhuzam ugyanis igazolja, hogy a hasonló mozzanatokból összeálló írás szinte kiköveteli a többsíkú megközelítést. Kosztolányi a *Boldogság* című novellájában a címadással és a keretül szolgáló elmélkedéssel nyíltan vállalja az átvitt jelentés távlatát. A (vonat)út, a vidék idillikus felfogása ugyan az irodalomban szerzőhöz nem kötődő, egyetemes topozok, ám a számos további egyezés felveti azt a – most nem túl lényeges – kérdést, vajon Krúdy elbeszélése nem hatott-e közvetlenül Kosztolányiéra. Ilyen egyezések a határ átlépése (illetve ennek felmerülése), az időérzék elvesztése, az álom és az álomból való fölriadás, az ősz és a tél egyidejűsége (*Boldogság*: „Képzeld, esett a hó, ily kora ősszel” [1054.]¹ – *Tél*: „egyszerre megérkeztem az almaszagú őszből a nagy télbe” [113.]²), a havazás öröme, a hegyek, a meghitt hangulatú fogadó, az ismeretlen kisvárosba való véletlenszerű betoppadás, a vonatról kocsira/lovas szánra való átszállás, a gyerekek hangsúlyos jelenléte, az elbeszélő saját gyerekkorának és valamiféle karácsonyi, angyali hangulatnak a földéződése (*Boldogság*: „Villamosok csengettyűznek (...) mint karácsonyi angyalok” [1054.] – *Tél*: „három angyalszőke gyermekfej kandít ki. Talán a karácsonyt várják” [115.]). (A fenti motívumok Kosztolányi érett költészetének is az alaprétegét képezik.

¹ A *Boldogság* szövegét az alábbi kiadás szerint idézem: KOSZTOLÁNYI Dezső, *Összes novellája*, Bp., Helikon, 1994.

² A *Tél* szövegét az alábbi kiadás szerint idézem: KRÚDY Gyula, *Havasi kiűrt*, szerk. STURM László, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2001.

Elég, ha a *Hajnali részegségre* gondolunk, ahol szintén meghatározó szerepet kap az álomból való felriadás, a gyermekkor és az angyalok felidézése, az ismerős jelenség ismeretlen kalandként való megélése.)

Aztán a sort folytatva a Kosztolányi-rajongó Ottlik *A Hegy Lelke* című fiataalkori elbeszélésében szinte kibővítve újraírja Kosztolányi elbeszélését (és így, ha vélhetőleg akaratlanul is, de egyben Krúdyét). Ottlik még időskori, *Kosztolányiról* írott esszéjében is külön elemzi a *Boldogságot*. Érdemes ebből néhány, a Krúdy-novella értelmezésére is átvihető mondatot idézni: „A behavazott kisváros képe csupán az emlékezés fógódzója. Az először megpillantott hóesés csupán lehorgonyozta, megrögzítette az emlékezetében, visszaidézhető módon, azt az érzést, amivel kétévesen, háromévesen a világot egyáltalán nézte. Azt, amivel a parányi gyerek fogadja a jelenségeket, még a valóságról alkotott elképzeléseink nélkül (...) ámulat, félelem, vonzódás és visszarettenés az idegen, új, ismeretlen világtól. Meghátválás és kíváncsiság. Vakmerő kalandvág és biztonságos különlet (...) hogy létezni csodálatos, regényes, nagyszerű dolog. Ezzel kezdődik a világ. Ezt nem szabad veszni hagyni soha”³.

Talán ezek után még kevésbé tűnik belemagyarázásnak, ha a *Télen* is felfedezzük a létteljesség, az életöröm képletét, a térbeli haladásban a kedély kitágulását. Azt, hogy az utazás íve a tudat, a kedély megváltozását is kirajzolja. Rögtön az első mondat nyomatékosan szembesít a változás, az átalakulás témájával (ráadásul megpendíti emlékezés és felejtés identitásmeghatározó kérdését). Őszből tavaszba, alföldről hegyvidékre kerül az (élménytől az elbeszélésig tartó időben vélhetőleg érett vagy idős korba jutó) utazó. A változás – mint az irodalomban annyszor, kezdve a mesétől és a hősi epika

³ OTTLIK Géza, *Próza*, Bp., Magvető, 2005, 294–295.

„hősi álmától” – álomban történik, mintegy révületben, amely egy új világra – tehát egy új tudatállapatra – ébred. Az ébredés utáni riadalom, a sorjázó kérdések érzékeltetik az átalakulás szándékolatlanságát, kegyelemszerűségét és hogy a tudat csak fokozatosan, bizonytalankodva alkalmazkodik az új helyzethez. A folyón, a hídon való átkelés szintén jelzi – ugyancsak a népköltészetig, hiedelmekig, mítoszokig visszahajolva –, hogy az egyik szférából a másikba léptünk (ráadásul végtelennek tűnő erdőben vagyunk). Még kutyás őr is kerül a folyó mellé: „a léknél szomját oltja a vasúti őr bozontos bundájú kuvasza”. A ’folyó mint határ’ mellett az országhatár, annak lehetséges átlépése szintén szerepel az elbeszélésben.

Miképp azonosítsuk hát az indulás és az érkezés területét? Természetesen a sokértelműt kell némi önkénnyel érzékelhetővé egyszerűsíteni az értelmezés során. Hiszen elmehetnénk akár élet és halál átfordulásáig, a túlvilági utazás felvetéséig. Belefér az álom és a tél szimbolikájába ez is, kéznél van Kháron és Cerberus, az égi bíróval történő szembesülés („Teremtőm”), az elszigetelt kisváros paradox – hisz téli – paradicsom –, vagy talán inkább elysiumszerűsége. Én mégsem erre tenném a hangsúlyt, már csak azért sem, mert az igazi nagy, riasztó határ (a realitásban: a Magyarországból Oroszország felé vezető) átlépetlen marad: „talán Szentpétervár lesz a legközelebbi állomás, ahol megállunk (...)”? Nem. Még Magyarországon állott meg a vonat, egy határhoz közel eső állomáson” (113.). Inkább a mindennapi, modern, megszokott ünnepibe, meghitten hagyományosba, rendkívülibe fordulását állítanám a középpontba (ami, persze, nem okvetlenül zárja ki az előbb felvetettet). Ottlik szellemében: az élet-érzékelés töredékességét felváltja valamiféle teljesség öröme. A részek harmóniába rendeződnek. Ahogy erre már utaltam a nemzetiségekkel kapcsolatban. Vagy a meghatározó színek is mind feltűnnek, a fehér vezényletével. Az utóbbira nem is

kell példa, annyira nyilvánvaló a hó miatt, de a zsidó lány arca és a templom tornya is fehér. Lássuk az egyéb színeket: „a fenyőfák gallyai zölden”, „piros nap”, „fekete füst”, „barna zsidó leányka”, „kék szemével (...) a felvidéki tót”, „meggy-színű dolmányos, vén hajdú”, „angyalszőke gyermekfej”, „Jézuska aranyos csizmácskában”. De még az irányoknak is valamiféle teljessége, kereszt alakja rajzolódik ki a következő részletben: „A távolban egy kimeszelt torony látszott, amely mögött akkor csúszott fölfelé a piros nap, a havas háztetők ormán fekete füst gomolygott a kéményből. Bokán felül süppedtem a hóba (...) A szánkás rongyos szűrt vetett lábamra, s nagy kiáltozással megindította macskanagyságú, borzas, deres hátú lovackáit”. A torony, a felkelő nap, a fölszálló füst mind fölfelé, a süppedés, a lábhoz vetett rongy lefelé mutat, a meginduló szán a vízszintes vonalat hozza be. (Ha harmadik dimenziót is akarunk, akkor azt megteremtheti a „távolban” és a „mögött”.) Végül a havas utcák kinti világa kiegészül a fogadó sörszagú melegével, és mindez időben az egykori nagysággal („A fogadóban olyan erős sörszag van, mintha a régi királyok óta mindennap sörrel itatnák a falakat.” [115.], jelentőségben a transzcendens létezéssel ér össze: a hóesés minden értelemben összeköti az eget a földdel. A transzcendens létére, jelenlétére utal továbbá a templom a maga tornyával és előtte álldogáló kőszentjeivel, az imádságos mozdulatú tót, az angyalszőke gyerekek, Jézuska, a karácsony közelsége, de még a varjak is „fohászkodnak”. (Azért itt se zárja ki az író, hogy megkísértsen az ironikus kétség, hiszen komikus lénynek is láthatjuk a fohászkodó madarakat, a jámbor tót „mint valami színpadi statisztát” [115.] áll az utazó elé...)

Mitől ilyen meghitt ez az ismeretlen város? Legfőképpen mert ódon és havas és kicsi és mesebeli és magyar. „Vén polgárházak”, „kopott boltcégérek”, „ócska címer”, a hajdú, a

régi királyokat idéző falak érzékeltetik a történelmi folyamatosságot, miközben mindent megszépítő hó lepi be a máskor oly kínzó dilemmát: nemes ódonság vagy avult ócskaság? Az utazás módjában is tetten érhető a múlt felé közelítés: a modern világ mozdonya először csak egy hasonlatban veszi el gépi mi-voltát („A lokomotív oly igyekvő lihegéssel vágtatott magas töltésén, mintha csak határállomást szimatolna valahol a közelben, midőn is kifogják a vaskocsik elől...” [113.]), majd a vonatot valóban felváltja a lóvontatta szán, a modern világ előtti közlekedési mód (és végül a gyaloglás). (Ez az egyszerre reális és jelképes átszállás jellemző többek között a *Szindbád, a hajós* című elbeszélésre is.)

A múlt mitikus-bibliai távlatot kaphat, ha bibliai utalásnak vesszük a látszólag esetlegesen odavetett „alma” szó felbukkanását: „Éjszaka valahol át kellett volna szállnom, valamerre Nagyvárad felé. Ám aludtam mélyen, álomtalanul, útitársak nem zavartak, a kalauz megfeledezett rólam, s most egyszerre megérkeztem az almaszagú őszből a nagy télbe” (113.). Azért páradicsomi hangulatú a kisváros, mert bűnbeesés előtti? De mi itt a bűnbeesés? Talán Nagyvárad említése sem véletlenszerű, hisz ez a város a modernség (kozmozopolitizmus stb.) jelképe a *Nyugat* fellépése óta. A modernitás lenne a bűnbeesés?

A télhez kötődő átvitt jelentések közül itt Krúdy nem a pusztuláshoz, kiüresedéshez tapadót használja ki (bár, láttuk, a lehetséges túlvilágiság körében még erre is rácsatlakozik), hanem az irodalomban ennél valószínűleg ritkábban kiaknázott, elsősorban a hóesés és a karácsony asszociációs udvarából kibontakozó szépség–tisztaság–ünnep képzetkört. Fábri Anna megállapításai a jelen elbeszélést illetően is megvilágító erejűek: „Feltűnően sok a téli város- és utcakép a Krúdy-művekben, s tanúságuk szerint a télnek (és különösen

a havazásnak) erőteljes izoláló hatása van, s nemegyszer mesebeli hangulatot kelt (...) a megállt vagy megállítani kívánt idő problematikája hangsúlyozottan téli környezetben jelenik meg az *Őszi utazások*, a *Napraforgó*, a *Hét Bagoly*, a *Boldogult úrfikoromban*, illetve *A kékszalag hőse* történeteiben. (...) Nyáron inkább az életben élnek az emberek, míg télen valamilyen, önmagukról és az életről szőtt álomban.”⁴

A kicsiség játékszerűvé teszi a környezetet, annál is inkább, mert a kicsinyedés többnyire átlényegüléssel jár együtt. A lovak macskává válnak, a kis házak emberivé: „a városszéli kis házak bizonyosan lábujjhegyen állongtak, hogy kis ablakszemükkel kikandikáljanak az útra, az ismeretlen utazóra” (114.). Bármikor átalakulhatnak, személyesebbé és kedvesebbé lehetnek a dolgok és az élőlények. És ezzel már a mese közegében vagyunk és a gyermekkorban. Amikor a világ még körülöttünk forog. Mindenki kedves velünk, a házak is kíváncsian figyelnek, a mesét olvasó zsidó leányka is az utazóban láthatja meg hőseit. Aztán maguk a gyerekek, a gyerekkor, „angyalszöke gyerekfej”, „Jézuska aranyos csizmácskában”.

És az egész ismerősen a mienk, mint közösségé, ha nem is az összes tekintetben magyar, de mindenképp a magyarhoz viszonylik. A történelem pedig töretlen folyamatossággént tűnik elénk.

A fontosabb szereplők a mű végén újra fölbukkannak, mintegy jelezve a kisvárosi idill önmagába gömbölyödését, védettséget és teljességet sugalló lekerekítettségét. Az utolsó mondatok lágy mássalhangzóikkal, kicsit megcsavart figura etymologicájukkal (ömlik–omlatag), alliterációjukkal is érzé-

⁴ FÁBRI Anna, „Mit lehet írni Pestről?” – *A Krúdy-művek Budapestjéről* = *Budapesti Negyed*, 34/46–47.

keltetik a titokzatos, hószakadásos kisváros költészetig fokozódó teljességét, puha otthonosságát: „Álomszerű, szörnyű bősséggel ömlik lefelé a fehér omlatag a magasból. Tél van, s hull a hó.” (116.)

IRODALOM

FÁBRI Anna, *Ciprus és jegenye*, Magvető, 1978).

KEMÉNY Gábor, *Képekbe menekülő élet*, Balassi, 1993.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2018/4, Krúdy-szám.

Az élet álom. In memoriam Krúdy Gyula szerk. FÁBRI ANNA, Bp., Nap Kiadó, 2003.

GINTLI Tibor, *Perújrafelvétel*, Kalligram, 2021.